

**ПРАВОПИСНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕПІСТОЛЯРІЮ
МАРКА ЧЕРЕМШИНИ****Іван Думчак**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ*

У статті розглянуто особливості орфографічного кодексу в Галичині кінця 19 – поч. 20 століття, відображеного в приватному листуванні письменника Марка Черемшини в період від 1895 до 1927 років. Відзначено, що упродовж зазначеного часу письменник послуговувався фонетичним правописом Є. Желехівського («желехівкою») та «Правописними правилами прийнятими Науковим Товариством імені Шевченка у Львові» 1922 року.

Ключові слова: *епістолярій Марка Черемшини, фонетичний принцип правопису, правопис Є. Желехівського («желехівка»), «Правописні правила прийняті Науковим Товариством імені Шевченка» у Львові (1922).*

Постановка проблеми. Мовні дослідження художньої спадщини Марка Черемшина в основному стосуються лінгвістичного аналізу тексту, діалектних особливостей художньої мови митця і т. ін. Правописні ж моменти, на жаль, залишалися поза увагою дослідників відомого письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діалектну палітру творів Марка Черемшини дослідив І.Г. Матвіяс [1].

Постановка мети. Ставимо за мету дослідити правописні особливості епістолярію Марка Черемшини.

Виклад основного матеріалу. Епістолярій Марка Черемшини аналізуватимемо за найновішим виданням повного зібрання творів Марка Черемшини «Райска птиця» (упорядкування Іванни Стеф'юк (2023 р.) [5, с. 527-621]. Листи письменника датовані періодом 1895–1927 років. З правописного погляду в Галичині саме в цей часовий проміжок відбувається остаточне закріплення фонетичного принципу орфографії. Цьому сприяли орфографічні кодекси Є. Желехівського (1844–1885) (станіславського гімназійного викладача української мови та класичних мов, лексикографа, фольклориста, громадського діяча). Його правопис стали іменувати «желехівкою». Також об'єднанню зусиль зі створення українського правопису на фонетичній основі сприяли «Правописні правила

приняті Науковим Товариством імені Шевченка у Львові» 1922 року. Отже, наприкінці XIX – на початку XX століття культурна еліта Галичини спромоглася виробити і запровадити у вжиток правила фонетичного правопису.

Як відомо, першими в Галичині започаткували фонетичний принцип правопису автори альманаху «Русалка Дністрова» (1837) М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич. Головна засада правопису збірника – «пиши, як чуєш, а читай, як видиш». Однак правопис альманаху не знайшов підтримки в консервативній Галичині, де використовувався історико-етимологічний правопис М. Максимовича. У 60–80-х роках XIX ст. велася боротьба між москвофілами, які використовували правопис Максимовича, і народовцями, які послуговувалися фонетичним правописом П. Куліша. У 70-х роках позиції фонетистів зміцніли завдяки правопису Драгоманова (основний принцип – «один звук – одна буква»), яким послуговувався духовний авторитет нації – Іван Франко.

Остаточній перемозі фонетичного принципу правопису завдячуємо Є. Желехівському – автору «Німецько-малоруського словаря» (Львів, 1886 р.), а також авторам «Рускої граматики», вченим-мовознавцям Степанові Смаль-Стоцькому та Федорові Гартнеру, які «унормували та науково виклали фонетичну правописну систему, заведену Є. Желехівським. Завдяки клопотанням С. Смаль-Стоцького перед австрійським урядом «Руска граматика» 1893 року була затверджена австрійською шкільною владою як офіційний підручник для шкіл Галичини й Буковини. Автоматично офіційного визнання й затвердження дістав і представлений тут фонетичний правопис (желехівка), витіснивши з ужитку традиційний і загальноприйнятий досі етимологічний правопис» [2, с. 106]. Таким чином удосконалена «желехівка» стала нормативною в Галичині та на Буковині й використовувалася аж до 1922 року, а деякі твори друкувалися нею й пізніше.

Тексти листів Марка Черемшини засвідчують про використання письменником двох правописів: «желехівки» та «Правописних правил прийнятих Науковим Товариством імені Шевченка у Львові» 1922 року.

У листах Марка Черемшини, датованих кінцем 19 – поч. 20 ст., відображені основні риси «желехівки». Зокрема, послідовно трапляється м'який знак на позначення асимілятивної м'якості приголосних, йдеться про пом'якшення на письмі приголосного *с* перед наступним м'яким чи пом'якшеним приголосним: *сьміюся, світ, свідком, досьвіду*, пор.: *Я сьміюся з того* [5, с. 547]; *Відповідно до приречення, я приступив нарешті до перегляду своєї теки і переконав себе, що всьо в теці до нічого і що тільки малу частину узнаю за гідну перерібку і висланя у світ* [5, с. 532]; ... *(пишу се з власного досьвіду) або якась иньша грижа жура* [5, с. 561]; *чого свідом був Севаковський* [5, с. 560].

У правописі Є. Желехівського прикметникові суфікси **-ськ(ий)**, **-цьк(ий)** не пом'якшувалися, тому автор листів послідовно не пише знака м'якшення в них, напр.: *військової, приятельсков, галицьких, європейску*: *Противно, як у інших галицьких містах, тут багато є средств, улегку-чих, уможлиблюючих жите* [5, с. 569]; *I, впрочім, сам Відень переобра-жає кожного із нас, галичан, та бодай потрохи в європейску шату при-одіває* [5, с. 569].

В іншомовних словах письменник передавав згідно з місцевою ви-мовою з урахуванням вимови деяких звуків у тих мовах, з яких ці слова були запозичені, зокрема з позначенням м'якості **л**, вживання буквоспо-лучення **-ія**: *новелька, новеля, фільозофія, теологія, кольоквія, кварти-ря; матеріял, мініятюра, пор.:... я посилаю отсим в залученню дві свої новелі* для «Літературно-наукового вісника», а то *новелю* під заголов-ком «Село потерпає», на 3 стор., і *новелю* «Село вигибає», на 16 сторі-нок [5, с. 528]: *Матеріяльно печуся не раз «невіжества ради», так то все для науки* [5, с. 555].

Що ж до вибору закінчення для іменників жіночого роду III відмі-ни в родовому відмінку однини, то тут письменник за західноукраїнсь-кою мовною традицією вживає флексію **-и**: *ідейности, непридатности, відповіди, чести, подорожи, самосвідомости, ненависти, повісти, кіль-кості, стійкості, Січи, будучности*. Пор.: *Лежачи, зачував я, що проти високодостойної пані добродійки спеціально ведеться тут кампанія не-нависти* [5, с. 533]; *... та доси не одержав відповіди* [5, с. 541]; *О тім розпородженню довідав я ся у урядника колійового у Львові, до котрого я був прийшов по підпис перерви подорожи* [5, с. 560]; *... що романом і новелою будучности є тло фільозофії і ідейности* [5, с. 539]; *В разі не-придатности для ЛНВ прошу мені рукопис ласкаво повернути* [5, с. 540]. Також поодинокі наявні в листуваннях із закінченням **-и** в родо-вому відмінку однини іменники жіночого роду I відміни, напр., *праци*: *Отже, нові члени рішучо супротивились такому життю-пожиттю, такій праці і образованию* [5, с. 557].

В орудному відмінку однини іменники жіночого роду вжиті із за-кінченнями **-ев (-єв)**, **-ов**: *радостев, симпатиєв, голубков, порадов, ра-дов, участев*. Пор.: *Я не входжу в обставини і не виходжу тут з ніяков радов-порадов, лишень скажу тее, що я би, на твоїм місци бувши, таке діло на Великодні сьвята відложив* (5, с. 556); *Не знаю, якого ужити слова, щоб тобі за ту приятну ласку подякувати, і не знаю, якого слова роздобути, щоб висказати, з яков радостев, з яким одушевленем, з яков симпатиєв до цілого сего діла, з яков приятельсков участев полетів би я на Різдвяні світки у те гнізло, в котре ти сідаєш на розмовоньку з го-лубков, та що ж, брате!* [5, с. 556-557]

Натрапляємо в листах на форму іменника чоловічого роду II відміни *жаль* із закінченням **-ом** в орудному відмінку однини, коли сьогодні в літературній мові вживаємо **-ем**: *не возьми мені цього за зле, а воно з великим жальом скажу, що для мене буде це гляба* [5, с. 557]. Так само в давальному відмінку з іменниками чоловічого роду II відміни поодинокі вживається флексія **-и** замість нормативної зараз **-і**, напр., *академікови: Живсь мені, як звичайно початковому академікови* [5, с. 555].

Використовує Марко Черемшина в епістолярії й іншомовну лексеми «проект», яку нещодавно кодифікував у такій транслітерації Український правопис 2019 року, пор.: *Як читаю, ти справді, не забуваючи на мене, просиш мене, а властиво, в **проекті** маєш закликати мене на свої заручини* (5, с. 556).

Звернемо увагу на ще одну орфографічну особливість «желехівки»: написання домоміжних дієслів **му, меш, ме** окремо від інфінітивів у формах майбутнього часу недоконаного виду: *ме їхати, ме читати*, пор.: *...отже, в товаристві влади військової **ме їхати*** [5, с. 554]; *Це лиш от так тимчасом, бо, як кажу, непевний-сми, хто **ме читати*** [5, с. 552].

Як зазначає Г.Л. Півторак, «згідно з галицькою вимовою в іменниках середнього роду не відбувалося подовження приголосних і писалося закінчення є відповідно до наддніпрянського **я** (зіле, жите, знанє)» [4, с. 168]. У листах Марка Черемшини натрапили на такі лексеми, як *писанє, жите*, напр.: *Отже ж, і кінчу своє **писанє**, цілюючи тебе побратньому...* [5, с. 569]; *Тепер не маю ніяких полекш. То й **жите** тяжке* [5, с. 555].

Як зазначають упорядники хрестоматії «Історія українського правопису», «З ініціативи Наукового товариства ім. Шевченка у Львові 1922 р. на базі виданих 1921 р. у Києві «Найголовніших правил українського правопису» були розроблені «Правописні правила», що наблизили так званий галицький правопис (желехівку) до «Найголовніших правил»... «Правописні правила» функціонували в західноукраїнських регіонах до 1927 р., коли на Правописній конференції у Харкові був нарешті прийнятий спільний для цілої України правописний кодекс» [2, с. 315].

Перехід на новий правопис, ухвалений у Наддніпрянській Україні, давався непросто. Ось як пише про це Марко Черемшина в листі до Володимира Дорошенка (Снятин, жовтень 1922 р.): *«Не можу це навикнути до нового правопису, але прошу Вас, щоб справили як слід. Силуюся оминати гуцульський діалект, скільки це можна. Коли ж бо жаргон все чіпається»* [5, с. 527]. Терміном «жаргон» наш крайнин позначає діалект і прагне опанувати загальнонародну українську літературну мову. Про це йдеться також і в листі до Миколи Зерова від 13 березня 1926 року: *«Язикову сторону полишаю Вам, і можете після впадоби виправити мій жаргон на укр[аїнську] мову»* [5, с. 600].

Щодо передачі асимілятивної м'якості на письмі то за «Правописними правилами» п. 11 «при зустрічі двох шелестівок – тверда перед м'якою сама стає м'якою, однак м'якості першої шелестівки не треба окремо зазначувати (за винятком по л, гл. § 10) і то тим більше, що ступінь тої м'якості в різних сторонах української мовної території є різний і досі у вимові, так сказатиб, взірцевий (клясичний) ще не усталився вповні. Приміри: *цвіт, сніг, сміх, освіта*» [2, с. 319]. Напр.: *Заразом мельдую Вам послушне, що сьогодні або найдалше завтра (се зависитиме тільки вже від **поспіху** моєї машиністки) висилаю до хв. редакції...* [5, с. 536]. На відміну від «желехівки», знак м'якшення пишемо «у прикметникових наростках **-ський, -іський, -цький**: *український, громадський*» [2, с. 319]. Напр.: *... і через те, що не держуться **селянської** етики...* [5, с. 536]; *... міг би Вам допомогти проф. Василь Сімович, який і наш **галицький** жаргон, і українську мову знаменито і в деталях знає* [5, с. 596].

Щодо подовження приголосних на письмі то правила НТШ 1922 року фіксують таку норму: «Крім того пишуться у виді подвоєння такі здовжені шелестівки, особливо: **н, л, т, д**, що повстали наслідком прогресивної асиміляції із давніх сполучень: м'яка шелестівка +j, і то головнo в дієслівних іменниках, закінчених тепер на **-є, -я**: *житє – життя, корінє – коріння*» [2, с. 321]. Прикладами з листів Марка Черемшини слугують слововживання в таких реченнях: *З усім тим, що Ви в справі **видання** моїх оповідань (так в окремому **виданні**, як у вибраному через Вас альманахові літературному) були або будете ласкаві зділати, я без застережень годжуся і зобов'язуюся остати вдячним* [5, с. 597]; *... і я дуже щиро і інтенсивно дякую Вам за **відзначення** мене їх **надісланням*** [5, с. 598].

У іншомовних словах за правилами НТШ 1922 року «чуже **і** перед наступною шелестівкою вимовляється:

а) після **д, т, з, с, ж, ш, ц, р** в середині слова як наше типічне – середне **и**, отже тільки сею буквою треба його консеквентно в такому положенні на письмі й віддавати. Приміри: *диспу**та**, кляси**к**, психологі**я**, тирада*» [2, с. 324-325]. Напр.: *Була у «Більшовику» **критика**, але до М. Зерова я чую велику пошану і **симпатію*** (538); *... а радить покинути «холодний **гістаризм**»* [5, с. 539]. Однак іноді натрапляємо на відмінне від «Правописних правил» написання, пор.: *Я мусів віддати ведення канцелярії одному адвокату-жидови і вдовольнитись малим уділом, що рівно ж внесло в мою хату **діссонанс*** [5, с. 539].

В іншомовних словах натрапляємо й на вживання дифтонга **-іа** замість **-ія**, хоч п. 26 «Правописних правил» вказує на протилежне: «Чужі сполучення **-іа, -іє, -іо, -іу (=іу)** віддаємо на кінці та в середині слова буквами **-ія, -іє, -іо, -ію...** Приміри: *матері**я**, спеціальний*» [2, с. 325-

326]. Пор.: ... *щоб можна було спізнати, чи він говорить, чи тільки копіює діалект за Ю. Кмітом. Доперва тоді можна б впевнитись, чи вийде з нього Маковей у діалекті* [5, с. 537]; *Товариш Стефаник зараз в дуже скрутному матеріальному положенні* [5, с. 599].

«Правописні правила» визначають написання м'якого л в іншомовних словах у «всіх комбінаціях. Приміри: *кляса, плян, рекляма, новеля*» [2, с. 326-327]. Пор.: ... *але підчеркує наприкінці статті, що романом і новелою будучности є тло фільозофії і ідейности...* [5, с. 539]. У вживанні лексеми *новела* чи похідних від неї в період з 1922 до 1927 років все ж таки переважає також форма з м'яким л: *Знаю, що має в теці готових з 10 новель... щоб переписав новелю татову і вислав до Вас, то так скорше дістанете* [5, с. 594]; ... *а крім того, віддав я до друку новельку «Туга», а п. Гнатюкові у Львові новелу «Бо як дим підоймається»...* [5, с. 596]. Однак паралельно трапляється й тверде л у слові *новела* й похідних: *Прошу о ласкавий одвіт, чи одержали сього листа з 7 новелами* [5, с. 596]; ... *і я пересилаю на Ваші руки для хв[ьної] редакції ЛНВ свою новелу п[ід] з[аголовком] «За мачуху молоденьку»* [5, с. 590]: ... *а також залучаю децю змінену новелку «Село велике»* [5, с. 597].

Висновки. Як бачимо, в епістолярії Марка Черемшини відображені основні риси двох орфографічних кодексів, які були чинними того часу в Галичині: правопис нашого краянина Є. Желехівського та «Правописні правила прийняті Науковим Товариством імені Шевченка у Львові» 1922 року. Подальші студії допоможуть краще зрозуміти еволюційний мовно-культурний поступ українців з різних частин наших земель, концепцію створення соборного Українського правопису 1928–29 років, яким послуговується українська діаспора й до сьогодні.

Література

1. Матвіяс І.Г. Відображення гуцульського говору в мові творів Марка Черемшини. *Мовознавство*. 2011. №2. С. 14-18.
2. Правописні правила прийняті Науковим Товариством імені Шевченка у Львові (1922) *Історія українського правопису XVI–XX століття. Хрестоматія*. Київ: Наукова думка, 2004. С. 315-341.
3. Смаль-Стоцький Степан, Гартнер Федір. Руска граматика *Історія українського правопису XVI– XX століття. Хрестоматія*. Київ: Наукова думка, 2004. С. 106-122.
4. Українська мова. Енциклопедія / Русанівський В.М., Тараненко О.О, Зяблюк М.П та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2000. 752 с.
5. Черемшина Марко. Райска птиця: Зібрання творів [оповідання, публіцистика, переклади, листи, щоденники]. Брустури: ТОВ «Дискурсус», 2023. 688 с.

**SPELLING FEATURES OF MARKO CHEREMSHYNA'S
EPISTOLARY**

Ivan Dumchak*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, st. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk;*

The article examines the peculiarities of the orthographic code in Galicia at the end of the 19th – the beginning of the 20th century, reflected in the private correspondence of the writer Marko Cheremshyna in the period from 1895 to 1927. It is noted that during the mentioned time, the writer used the phonetic spelling of E. Zhelekhivskiy («zhelekhivka») and the «Spelling rules adopted by the Shevchenko Scientific Society in Lviv» in 1922.

Keywords: *epistolary of Marko Cheremshyna, phonetic principle of spelling, spelling of E. Zhelekhivskiy («zhelekhivka»), «Spelling rules adopted by the Shevchenko Scientific Society» in Lviv (1922).*